

Міжнародна наукова конференція „**МІСТО КРЕМЕНЕЦЬ В ІСТОРІЇ ОСВІТИ, НАУКИ І КУЛЬТУРИ**”, присвячена 365-річчю відкриття в Кременці філії Києво-Могилянської колегії. Кременець, 23-24 травня 2002 р. Матеріали (Редактори-упорядники Н.Дем'янсько, А.Ломакович, О.Васисилишин, В.Собчук).

Автори матеріалів збірника в контексті історії просвіти на Волині досліджують освітньо-культурні традиції навчальних закладів, які діяли в Кременці з 1636 року аж до наших днів.

Для науковців, викладачів, студентів.

Комп'ютерний набір та верстка *С.Юрчука та В.Деревінського*

© Кременецький педагогічний коледж ім. Т.Г.Шевченка, 2002

Віддруковано в Кременецькому обласному комунальному педагогічному коледжі ім. Т.Г.Шевченка

Зам. №1 Тираж 100 примірників

м. Кременець, вул. Ліцейна, 1, тел. (03546) 2-19-91

Афанасій Ломакович
(Кременець)

ОСВІТА В КРЕМЕНЦІ: ТРАДИЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Кременець здавна славився великою освітою. Одним з найактивніших її діячів був Гуго Колонтай – видатний представник польського Просвітництва. Він народився 1 квітня 1750 року в с. Великі Дедеркалі на Шумщині в сім'ї дрібного шляхтича. Вчився в Краківській академії, згодом у Болонії та Римі, де йому було присвоєно вчений ступінь доктора теології та права. З 1776 року – активний діяч Едукаційної комісії в Польщі.

Реформує польське шкільництво. Наполегливо працює над створенням нових підручників, які спиралися на конкретні знання, чіткі докази, що обличувало вихованців життєвим досвідом.

Згодом Колонтай скаже, що "дух законів Комісії Освіти" полягав у тому, що будь-яке виховання громадянської молоді належить до першочергових і повинно бути відповідним до національної конституції.

Колонтай створив і реалізував концепцію організаційної незалежності Комісії Освіти від потужного апарату духовенства і реакційних кіл. Оскільки в школі неможливо було відсторонити ченців та колишніх єзуїтів через відсутність світських вчителів, то належало школи цілковито визволити з-під впливу чернецтва і костьолу. В автономній організації шкільних установ вирішальну роль мала відіграти Головна Краківська Школа. Тож шість років (1777-1783) Колонтай присвячує послідовній реформі Краківської Академії, суть якої полягала у боротьбі за створення світського університету.

Колонтай добирав кваліфіковані кадри, піклувався про фахові сили для вищої школи і народного господарства. У 1782 році був призначений ректором Краківської Академії. У жорсткій боротьбі за світську школу він був стійкий і незламний.

Учасник повстань під проводом Костюшка, за що з 1794 р. був ув'язнений австрійською владою на вісім літ. Після виходу на волю він переїхав у Росію.

Роки волинського усамітнення в житті Колонтая від 1802 до 1806 року наповнені працею над програмою Кременецького ліцею та інтенсивною допомогою Т. Чацькому в організації цього навчального закладу. Під час зустрічі 7 вересня 1803 року виникло питання: де відкривати гімназію – у Луцьку чи Кременці? Оскільки Кременець знаходився в центрі Волині, а цінні будівельні матеріали були дешевші, міський дохід значний, Т. Чацький погодився з цими аргументами Г. Колонтая і було вирішено відкривати Волинську гімназію у Кременці.

З Кременця Чацький вирушив збирати кошти на заклад, а Гуго

ЗМІСТ

1.	А. Ломакович. ОСВІТА В КРЕМЕНЦІ: ТРАДИЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	
2.	З. Хижняк. БІЛЯ ВИТОКІВ.....	
3.	Н. Дем'яненко. СУТНІСТЬ І ЗМІСТ ЛІЦЕЙНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ).....	1
4.	S. Jedynak. TADEUSZ CZASCI I SZKOŁY KRZEMIENIECKIE.....	1
5.	L. Gawor. POGLĄDY ETYCZNE HUGO KOŁŁATAJA.....	2
6.	П. Кралуєк. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГУГО КОЛЛОТАЯ.....	2
7.	Й. Свинко. МІСТО КРЕМЕНЕЦЬ ЯК ЦЕНТР ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ГЕОГРАФІЧНОЇ ОСВІТИ НА ВОЛИНІ І ПОДІЛЛІ.....	3
8.	К.-В. Piwoński. RYDZYNA I KRZEMIENIEC NA PRZESTRZENI WIEKOW -WSPOLNE TRADYCJE EDUKACYJNE.....	3
9.	А. Марушкевич. ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ТАДЕЯ ЧАЦЬКОГО - ФУНДАТОРА КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЛІЦЕЮ В НАУКОВОМУ АНАЛІЗІ ІВАНА ОГІЄНКА.....	4
10.	E. Kula. NAUCZYCIELE RZĄDOWYCH SZKOŁ ŚREDNICH KRÓLESTWA POLSKIEGO – ABSOLWENCI LICEUM KRZEMIENIECKIEGO.....	5
11.	Н. Сейко. КРЕМЕНЕЦЬКИЙ ЛІЦЕЙ І ПОЛЬСЬКІ ШКОЛИ ЖИТОМИРСЬКОЇ XIX ст.....	6
12.	С. Коляденко. УЧНІ ТА ВИКЛАДАЧІ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЛІЦЕЮ У СИСТЕМІ ОСВІТИ КРАЮ (1819-1832рр.).....	6
13.	Г. Чернихівський. ВИДАТНИЙ КНИГОЗНАВЕЦЬ ПАВЛО ЯРКОВСЬКИЙ.....	7
14.	М. Костриця, Г. Мокрицький. ВЕЛИКИЙ КРЕМЕНЧАНИН ЮЛУШ СЛОВАЦЬКИЙ І МІСТО ЖИТОМИР.....	8
15.	М. Гетьманчук. ПРОБЛЕМА НАЛЕЖНОСТІ ФОНДІВ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЛІЦЕЮ У ВІДНОСИНАХ УКРАЇНСЬКОЇ СРР І ПОЛЬЩЕЮ В 1921-1923 РР.....	8
16.	О. Соловей. ОСВІТНЯ ТА ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІМІГРАНТІВ З НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НА КРЕМЕНЕЧЧИНІ В УМОВАХ ПОЛЬСЬКОГО ПАНУВАННЯ (1921-1939 РР.).....	9
17.	E. Kula, M. Pękowska. ORGANIZACJA I FUNKCJONOWANIE LICEUM KRZEMIENIECKIEGO W II RZECZYPOSPOLITEJ. STAN I POTRZEBY BADAN.....	10
18.	Н. Оболенчик. КРЕМЕНЕЦЬКИЙ ЛІЦЕЙ – КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ОСЕРЕДОК ВОЛИНІ 20-30-ИХ РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ.....	10
19.	О. Василюшин. ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ КРЕМЕНЕЦЬКОГО	

	ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ.....	11
20.	Г. Гасвська. ПЕТРО МОГИЛА І ОСВІТА В УКРАЇНІ.....	11
21.	О. Нечай. ДІЯЛЬНІСТЬ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ДРУГАРИН ПРІ БОГОЯВЛЕНСЬКОМУ МОНАСТІРІ.....	11
22.	Б. Семенюк. ДО ПИТАННЯ ПРО СТУПЕНІЩЕВИЙ МЕТОД.....	11
23.	Н. Деревінська. ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ СТУПЕНІЩЕВИЙ МЕТОД.....	11
24.	Н. Найчук. ВИДАТНІ МУЗИКАНТИ НА КРЕМЕНЕЧЧИНІ XVIII СТОЛІТТЯ.....	11
25.	Й. Свинко, О. Волік. ЗНАЧЕННЯ ПРАЦЬ ВЧЕННИХ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЛІЦЕЮ ТА ВІЛЕНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ВИВЧЕННІ ГЕОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ ВОЛИНІ І ПОДІЛЛІ ТА ЗАГАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ГЕОЛОГІЧНОЇ НАУКИ.....	11
26.	W. Piotrowski. UCZENI I LITERACI W ŚRODOWISKU KRZEMIENCZAN 1805 - 1832.....	11
27.	Л. Семенюк, С. Медведєв. ШТРИХИ ДО ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕКИ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЛІЦЕЮ (перша третина XIX ст.).....	11
28.	Л. Кравчук. КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ Т. ЧАЦЬКОГО НА ВОЛИНІ.....	161
29.	Б. Прокопович. ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У КРЕМЕНЕЦЬКОМУ ЛІЦЕІ.....	167
30.	Л. Кравець, Л. Врочинська. ІСТОРІЯ КРЕМЕНЕЦЬКОГО ЛІЦЕЮ В БІОГРАФІЯХ ЙОГО ВИКЛАДАЧІВ.....	175
31.	О. Соловей, В. Лівінюк, Є. Присяжнюк. ЧИ БУЛО ПОЛЬСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1830-1831 РР. ПРИЧИНОЮ ЗАКРИТТЯ ВОЛИНСЬКОГО ЛІЦЕЮ?.....	181
32.	О. Дедю. МУЗИЧНА КУЛЬТУРА КРЕМЕНЦЯ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XIX ст.....	191
33.	Т. Фасолько. КРЕМЕНЕЦЬКА УКРАЇНСЬКА ГІМНАЗІЯ ЯК ОСЕРЕДОК ОСВІТИ, НАУКИ ТА КУЛЬТУРИ НА ВОЛИНІ (1918 – 1938).....	195
34.	І. Скакальська. РОЛЬ “ПРОСВІТИ” У ПОШИРЕННІ КУЛЬТУРИ ТА ОСВІТИ НА КРЕМЕНЕЧЧИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1919-1939).....	198
35.	О. Каньовська. КРЕМЕНЕЦЬКИЙ ЛІЦЕЙ 1920-39 РОКІВ. ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЗАКЛАСНОЇ І ПОЗАШКІЛЬНОЇ РОБОТИ ЛІЦЕЮ.....	202
36.	О. Пасічник. КРЕМ'ЯНЕЦЬ У ТВОРЧІЙ ДОЛІ УЛАСА САМЧУКА.....	206
37.	С. Канівець, Н. Канівець. КРЕМЕНЕЧЧИНА І ОЛЕКСАНДР НЕПРИЦЬКИЙ-ГРАНОВСЬКИЙ.....	211
38.	Л. Ростківська. ФІЛОЛОГІЧНА ОСВІТА В КРЕМЕНЦІ: ТРАДИЦІЯ І СЬОГОДЕННЯ.....	215

КРЕМЕНЕЦЬКИЙ ЛІЦЕЙ І ПОЛЬСЬКІ ШКОЛИ ЖИТОМИРЩИНИ XIX ст.

Аналізуючи загалом становище польського шкільництва у XIX столітті, можна відзначити, що за незначний у історичному масштабі строк освіта і культура волинських поляків пройшли кілька етапів підйому та спаду, поділені точками січневого (1831-1833рр.), а потім листопадового (1863р.) польських повстань. Поразка обох повстань викликала хвилю терору щодо культурно-освітньої діяльності поляків на території Волині.

У 1807р. Наполеон Бонапарт та Олександр I підписали у Тулузі мирний договір, за яким території, що відійшли до Прусії, утворили Варшавське князівство. У 1813р. воно потрапило під юрисдикцію Російської імперії. Через два роки, після перемоги над Наполеоном, держави-переможниці підписали Віденський контракт, за яким Польщу було поділено вчетверте – на наступні сто років. Прусія за цією домовленістю отримала князівство Познанське; Краків та кілька вільних міст утворили Річ Посполиту Краківську; вся інша територія стала належати Росії.

Шкільна справа розвивалася як одна зі складових частин загальнодержавної системи освіти і відповідно до змін, які відбувалися в соціально-економічному та політичному житті країни. Одним з найпоширеніших типів навчальних закладів стала початкова школа. У 1786р. імператриця Катерина II затвердила “Статут народних училищ”, за яким в Києві, Чернігові, Новгороді-Сіверському та Полтаві були відкриті перші світські навчальні заклади під назвою головних народних училищ.

До 1831р. спостерігається розширення мережі польських навчальних закладів на Волині. Російський імператор Олександр I, вихований іноземцями, оточив себе іменитими та сановними поляками. Після його вступу на трон за ініціативи А.Є.Чарториського була створена Шкільна Комісія, що згодом реорганізувалася в Міністерство освіти². Організаторами польського шкільництва на новій адміністративно-політичній основі стали Адам Єжи Чарториський і Тадеуш Чацький³.

4 вересня 1802р. А.Чарториський подав на засіданні Шкільної Комісії свій проект “Про основи народної освіти в Російській імперії” (французькою мовою). У проекті пропонувалася чотириступенева система навчальних закладів: парафіяльні, повітові, губернські школи та університети. З утворенням Міністерства освіти були створені перші законодавчі документи на основі цього проекту: “Статут про навчальні заклади та наукові установи, підпорядковані університетам” (5.11.1804р) та положення “Попередні правила

народної освіти” (“О временных предписаниях народного образования” (24.01.1803р.)⁴.

Адам Чарториський був призначений попечителем Віленського навчального округу, куди віднесли і Волинь. У 1818р. він відвідав південні провінції свого округу, а саме: Володимир, Луцьк, Ворончин, Любар, Полосове, Махнівку, Житомир, Вінницю. Всі науки у відвіданих ним школах, як і раніше, викладалися польською мовою; викладач польської граматики знаходився у списку старших вчителів, а російської - у списку вчителів іноземної мови. До розповсюдження польської освіти було активно залучено католицький костьол, не зважаючи на те, що стараннями Едукаційної Комісії освіта набула більш світського характеру. Однак католицьке духовенство зобов'язувалося утримувати школу при кожному костьолі чи монастирі. Були зібрані деякі статистичні дані щодо кількості шкіл та учнів у цьому навчальному окрузі, що дає можливість представити місце волинських польських шкіл у загальній системі освіти регіону (Табл.1).

На Волині Адам Чарториський співпрацював у справі розбудови мережі польських шкіл з Тадеушем Чацьким.

Табл.1. Співвідношення кількості учнів та населення на Правобережній Україні у XIX столітті.⁵

Губернія	Шляхти	Міщан, купців	Селян	Разом з трьох станів
ВОЛИНЬ	38.452	28.503	452.450	529.405
Учнів:	1.820	422	96	2.338
І учень на:	21	67	4.817	226
ПОДІЛЛЯ	50.638	23.183	480.120	553.941
Учнів:	1.495	436	40	1.971
І учень на:	33	52	12.003	281
УКРАЇНА	43.597	18.317	495.145	557.059
Учнів:	432	118	27	577
І учень на:	100	115	18.338	965

Призначений візитатором шкіл Волинської, Київської, Подільської губерній, Т.Чацький реорганізував та відкрив кілька шкіл і на території Волині- Житомирщини, а саме: в Овручі, Любарі та Житомирі⁶. Загалом на Волині ним було засновано 126 приходських училищ. У 1803р. Т.Чацькому вдалося досягти угоди з католицьким духовенством про те, що при кожному костьолі буде утримуватися приходська школа, як пропонував Адам Чарториський. Крім цього, волинський візитатор запропонував реорганізувати орден василіянців з чернечого у виховний, щоб зберегти училища в Любарі та Овручі після скасування єзуїтського ордену⁷. У 1807р. такс рішення було

затверджене російським міністерством освіти, але розвитку не отримало за браком часу та наступом соціально-політичної кризи внаслідок поразки першого польського повстання 1831р.⁸

Любарська школа здобула у 1797р. статусу повітової шляхетської школи. А вже у 1822р. А.Чарториский звернувся до міністра освіти О.Голіцина з проханням затвердити цю школу як гімназію, оскільки вона вже тоді працювала за програмами гімназійного рівня.

У овруцькій школі станом на 1800р. працювали шестеро вчителів-василіянців, кількість учнів складала близько 200. У 1830р, за рік до скасування, у овруцькій школі навчалися 179 учнів⁹. Скасована була також католицька парафіяльна школа, яка існувала з 1783 до 1831р.

У Житомирі, окрім гімназії, існувала також школа сестер милосердя шариток, про діяльність якої, однак, відомо досить мало. Над берегом Тетерева вони збудували нову садибу, це поле серед житомир'ян стали називати "Плац Панянок". Імператор Олександр I на прохання візитатора Б.Гіжицького збільшив утримання на школу, віддавши їй село Вільськ під Житомиром. На той час 14 сестер опікувалися п'ятдесятьма хворими у госпіталі; у школі вчилися 160 дівчаток і 60 хлопчиків. Однак у 1842 році ці землі були віддані у розпорядження держави, а школа й госпіталь перестали існувати¹⁰.

Т.Чацький запропонував відкрити гімназії у кожному з центрів трьох губерній - Житомирі, Вінниці, Києві. У них планувалося викладати: мови (польську, російську, французьку), польську літературу, історію та географію; право, математику, фізику, практичну механіку, історію природи, ботаніку, городництво, рільництво; хімію та хірургію; верхову їзду та конярство. Що стосується ботаніки, то при кожній парафіяльній школі, прихідському училищі чи гімназії, за пропозицією Т.Чацького, мали утримуватися дослідні ділянки, а у Вінниці - планувалося створити ботанічний сад, центральний для всіх трьох губерній¹¹.

Однак, оскільки програма для гімназій, запропонована візитатором, нагадувала за складністю університетський курс, то з часом наміри Т.Чацького щодо польського шкільництва на Волині скорегувалися і представляли наступну структуру:

1. У м.Кременці, з огляду на пристосованість і придатні засоби навчання в поезійських маєностях, створити науковий центр краю. Тут засновувалася гімназія університетського рівня, інститут гувернанток, школа народних вчителів, механіків і хірургів (для підготовки спеціалістів проміжного між лікарем та фельдшером рівня).

2. В інших великих містах, в т.ч. Житомирі, Новограді-Волинському, Любарі, Овручі, - повітові школи з восьмирічним курсом навчання та програмами, близькими до гімназійних.

3. У невеликих містах та містечках - елементарні школи.

Така структура була викладена у спеціальному розпорядженні візитатора по своєму навчальному округу від 18 травня 1803р. та в невеликій, написаній ним же брошурі "Про гімназії у Волинській губернії та інших чужих землях Встановлене Представлення Тадеушем Чацьким візитатором у році 1803 у грудні"¹². У параграфі 38 згаданого розпорядження для заснування гімназії поставлено було наступні умови: а) принаймні шість класів; б) стільки ж старших професорів; в) чотири молодших професори.

Перші два класи вважаються при цьому повітовою школою, чотири інших - власне гімназійними¹³.

Кожна з нововідкритих шкіл вимагала все нових і нових коштів на утримання, а відтак - збільшення фондів¹⁴. Спроби Т.Чацького розширити інститут фундаторства спричинили до низки скарг на його освітню діяльність на Волині, щодо методів організації шкільництва та фінансових зловживань¹⁵, які, однак, не завадили розвитку Кременецького (Волинського) ліцею до рівня найзначнішого навчального закладу для поляків Волині у XIX столітті¹⁶.

1. Д.Бовуа оцінює роль Олександра I як багато більш значну (для історії як Польщі, так і цілої Європи), аніж роль Наполеона Бонапарта: «Хоч беруть верх наполеонівські легенди, однак звідки беруться найбільші польські пророки? Або вчилися у Кременці, або у Вільні. Всі походять з того регіону. Незаперечним є факт, що Росія відіграла тоді надзвичайно позитивну роль для збереження і розростання польської культури» [Nie poluję na mity. Z prof. D.Beauvois rozmawia Jan Strękowski: Nowe książki. - N3, 2000. - S.5]
2. Іноді цю комісію ще називали неофіційним комітетом. До нього входили сам імператор та його наближені: Н.Н.Новосельцев, А.Є.Чарториский, П.О.Строганов. Саме серед учасників комітету виникла думка про створення Міністерства освіти. 12 травня 1802р. ця назва була затверджена офіційно. 8 вересня 1802р. вийшов Манифест про утворення Міністерства Народної освіти. [Rolle M. Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce. - Lwów, 1923.]
3. Тадеуш (Тадей) Чацький (1765-1813) - народився у м.Порицьку на Волині. Його батько відмовився відправити сина за кордон для продовження навчання (як це робила значна частина заможних польських родин), мотивуючи таке рішення тим, що син має вирости справжнім поляком. З 12 жовтня 1790р., після смерті батька, починається волинський реформаторський період його життя. Вступ на трон Олександра I та впливове становище А.Чарториского вплинули на успішну просвітительську діяльність Т.Чацького.
4. Truchim S. Współpraca polsko-rosyjska nad organizacją szkolnictwa

- rosajskiego w początkach XIX wieku. – Łódź, 1960.
5. Rolle M. Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce. – Lwów, 1923.
 6. Відвідуючи у 1804р. Житомир, Т.Чацький виголосив перед учнями промову “До шляхетної молоді житомирських шкіл”. У промові він критикував шляхту за небажання давати ґрунтовну освіту своїм дітям; набуття її, вважав Т.Чацький, дасть більше можливостей для служіння співгромадянам, духовна ж злиденність узалежнює людину від інших [D.Beauvois. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803-1832. – t.II. – S.271.]
 7. У 1804р. у Любарі побував Т.Чацький і склав добрі враження від цього візиту. На його думку, василіянци добре вправляються зі школою; такого старання рідко можна очікувати від православних священиків. Самі представники ордну стали шукати підтримки Віленського університету після урядового указу 17 травня 1804р., за яким усі монастирі василіянтів, які не провадили педагогічної діяльності, підлягали скасуванню. [D.Beauvois. Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803-1832. – t.II. – S.271.]
 8. Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края /Изд-во Батюшкова П.Н. – С-Пб, 1888.
 9. Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawniej Rzeczpospolitej. – Warszawa, 1997.
 10. Dubiecki M. Na Kresach i za Kresami. – Kijów, 1914. – s.180-201.
 11. Rolle M. Ateny Wołyńskie. Szkic z dziejów oświaty w Polsce. – Lwów, 1923.
 12. Osiński A. O życiu i pismach Tadeusza Czackiego rzecz czytana na zebraniu Gimnazjum Wołyńskiego 30 lipca 1813 roku. – Krzemieniec, 1816. – 414s.
 13. Д.Бовуа дотримується тої точки зору, що така структура шкільництва була на користь Кременецькому лицю і суперечила засадам Едукаційної Комісії: “Кременець – спочатку як гімназія, а з 1818р., після смерті Т.Чацького, лицей – ним і його наступником Ф.Плятером тлумачилася як твердиня полоністики. На жаль, єдина. Чацький концентрує все фінансування у Кременці, за кошт інших шкіл на Україні. Сам факт такої концентрації суперечить віленським засадам, які продовжили думки Едукаційної Комісії про широку освіту. Ця концентрація поєднана з розумінням освіти як привілею виключно шляхетського... Чацький ввів спеціальні програми, що суперечили засадам КЕН. Дуже елітні, з фехтуванням, кінною їздою, танцями. І мовами. Бо в його розумінні то були інструменти, придатні для світського життя... Йшлося про зіткнення двох систем освіти:

- демократичного укладу з віленського боку, і шляхетського. суто поведінкового, з боку кременецького” [Nie poluje na mity. Z prof. D.Beauvois rozmawia Jan Strękowski. Nowe książki. – N3, 2000. – S.5-6.]
14. За кілька років до січневого повстання 1831р. було зроблено спробу облікувати фундації, виділені шляхтою на діяльність волинських шкіл. Окрім статистичних даних щодо коштів, ці відомості дозволяють представити кількість шкіл на території Волині та можливість їх фінансування. Так, серед вказаних у переліку навчальних закладів, що фундувалися приватними особами, - школи у Житомирі. Чуднові, Троянові, Кодні, Івниці, Топорищах, Трігирі (житомирський повіт); Овручі і Народицах (овруцький повіт); Новограді-Волинському, Любарі (новоград-волинський повіт) [Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawniej Rzeczpospolitej. – Warszawa, 1997.]
 15. Неоднозначні оцінки діяльності Т.Чацького як організатора освіти Волині виникають і в сучасних істориків освіти. Так, Д.Бевуа [D.Beauvois. Szlachta polska na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie. - Wrocław, 1991.] вважає рівень заснованого Т.Чацьким Кременецького лицю недостатнім для університету: він же піддає сумніву значущість фондів, які вдалося зібрати візитаторові.
 16. D.Beauvois. Szlachta polska na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie. - Wrocław, 1991.